

بررسی مفاهیم بهره برداری صلح آمیز و نظامی از فضای ماورای جو

سارا آقاچان بیگلو^۱، حسین فرحی^۲

^۱ دانشجوی مقطع کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب، حقوق بین الملل.
^۲ استادیار، حقوق بین الملل، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب.

نام نویسنده مسئول:

سارا آقاچان بیگلو

چکیده

از اولین روزهای دسترسی بشر به فضای ماورای جو بحث استفاده و بهره برداری صلح آمیز از آن مطرح بوده است. و تلاش بر این بود تا فضا مانند قطب و اعماق بستر دریا متعلق به همه بشریت باشد. اما ماهیت فضا با آن دو فرق دارد از این رو با چالش های جدیدی در این خصوص دنیا مواجه شده است. در حال حاضر فقط چند کشور قدرتمند در زمینه علوم فضایی وجود دارد که توانایی دسترسی و بهره برداری از آن را مطابق با معاهدات موجود و عرف بین الملل و منشور ملل متحد دارند. در تمامی اسناد موجود تاکید بر استفاده صلح آمیز از فضای ماورای جو شده است اما تعریف دقیقی از این استفاده صلح آمیز ارائه داده نشده است. بنابراین برخی از کشور های قدرتمند سعی دارند تا فضا را نظامی کنند و از این استدلال که صرف حضور نظامی در فضا خدشه ای به مفهوم صلح آمیز آن نمیزند پیروی میکنند. و عده ای دیگر هر نوع فعالیت نظامی را در فضا مغایر با اصل مفهوم صلح آمیز می دانند. اما سوال این است که مفهوم صلح آمیز بودن یک فعالیت در فضا چیست؟ و چه فعالیت هایی در فضا صلح آمیز و چه فعالیت هایی نظامی تلقی می شوند؟ و آیا استفاده صلح آمیز به معنای غیر نظامی ساختن فضای ماورای جو است؟ نویسنده در مقاله پیش رو سعی خواهد کرد به سوالات ذکر شده پاسخ دهد.

واژگان کلیدی: بهره برداری نظامی، بهره برداری صلح آمیز، فضای ماورای جو.

مقدمه

عصر مدرن دانش فضا در اوایل قرن بیستم با توسعه تکنولوژی در زمینه علم موشک شناسی آغاز شد. با پرتاب اسپوتنیک به فضا همه خیال پردازی ها در مورد فضا به واقعیت تغییر کرد و بهره برداری قابل ملاحظه ای از فضا آغاز شد که همزمان با آن بحث هایی پیرامون نظامی سازی فضای ماورای جو مطرح شد. امروزه فضا به عنوان مجرای برای ارتباطات جهانی، انتقال داده ها، فعالیت های دریانوردی و نظامی مورد استفاده قرار می گیرد. حتی رفاه اقتصادی و امنیتی بسیاری از ملت ها تا حد زیادی به فضا وابسته شده است. بنابراین خود این مقوله نیازمند تدوین یک نظام حقوقی می باشد. در این راستا کشورها و سازمان های بین المللی عمدتاً سازمان ملل متحد در تشکیل و تدوین این نظام تلاش های مهمی را انجام داده اند به گونه ای که امروزه می توان از حقوق بین الملل فضا سخن به میان آورد. در این میان یکی از مسائلی که از ابتدا مطرح شده است بحث استفاده مسالمت آمیز از فضا و فضای ماورای جو بوده است. (صادقی، رئیس، ۱۳۹۷، ص ۱۳۸) در حال حاضر استفاده صلح آمیز از فضای ماورای جو، اگرچه تعهداتی را بر کشور ها تحمیل می کن، اما بیانگر ممنوعیتی مطلق برای کلیه فعالیت های نظامی در فضای ماورای جو نیست. (رستمی، ۱۳۹۷، ص ۷۶) اصطلاح «صلح آمیز» حداقل منجر به دو تفسیر عمده گردیده است. به موجب یکی از این تفاسیر، واژه «صلح آمیز» به معنای «غیر نظامی» می باشد و تعبیر دیگر آن به عنوان «غیر تهاجمی» است. طبق تفسیر اولی، هیچ فعالیت نظامی را نمی توان در ماه و سایر اجرام آسمانی انجام داد. و طبق تفسیر دومی، به جز در موارد خاص، فعالیت هایی که از نظر ماهیت غیر تهاجمی است مجاز شمرده می شود. (حسینی، ۱۳۹۱، ص ۹۰ و ۹۱) برای تبیین بهتر معنای عبارت «صلح آمیز» لازم به ذکر است که میان مفهوم تسلیح و نظامی سازی فضا تفاوت وجود دارد. تسلیح فضا عبارت از وضعی است که در آن سلاح و یا ابزار های جنگی با قابلیت انهدام اهداف بر روی سطح زمین یا فضا در مدار قرار میگیرند و عملیاتی می شوند. (شکوری حسن آبادی، ۱۳۹۰، ص ۷۰) اما نظامی سازی فضا به معنای حضور نظامی و نظامیان در فضا است. که به عقیده عده ای کاربرد نظامی از فضا اجتناب ناپذیر است. (مومنی راد، هاشمی، ۱۳۹۵، ص ۸۵) با وجود آنکه کشور های پیشرفته قابلیت حضور نظامی در فضا را نداشته اند، عمیقاً علاقه مند به کنترل نظامی در فضای ماورای جو هستند.^۱ امروز چالش پیش روی جامعه ی بین المللی این است که سنت چهل و هشت ساله ممنوعیت فعالیت های نظامی در فضا در شرف اضمحلال قرار گرفته است. در اثر تهدید شکل گرفته از توسعه ی قدرت در فضا، روشن است که رژیم جدیدی برای فضا پدیدار خواهد شد. رژیم کنونی به شکل موجود در برابر چالش های نو نمی تواند به حیات خود ادامه دهد. امنیت در فضا به طور مؤثری از طریق رژیم مبتنی بر قاعده، قابل دستیابی است تا آرایش و استقرار سلاح هایی که ثبات را بر هم می زنند. غیر از قدرتها، بقیه ی جهان عجله ای برای تسلیح فضا ندارند و به جای آن لازم است مقررات و اصولی برای بهره برداری و مدیریت فضا تدوین شود. در اثر تهدید شکل گرفته از توسعه ی قدرت در فضا، روشن است که رژیم جدیدی برای فضا پدیدار خواهد شد. چشم انداز رژیم غیر مسلح فضا، بدون توافق قدرتهای فضایی قابل دستیابی به نظر نمی رسد. واضح است رژیمی که در آن نیاز دیگران نادیده گرفته شود از طرف سایر کشورهای فعال در فضا، رد خواهد شد. (نواده توپچی، ۱۳۸۷، ص ۳۳۶ و ۳۳۷)

مفهوم استفاده صلح آمیز

اصل استفاده صلح آمیز از فضا اصلی است که از مقبولیت زیادی برخوردار است. با پایان جنگ جهانی دوم و تاسیس سازمان ملل متحد و ممنوعیت توسل به زور این صلح بود که در درجه اول اهمیت قرار گرفت و از آن به بعد می بایست مبنای هر نوع فعالیتی باشد. طبق ماده ۴ معاهده فضای ماورای جو، استفاده از ماه و دیگر اجرام سماوی می بایست «منحصراً صلح آمیز» باشد. این مسئله در بند ۱ از ماده ۳ موافقتنامه ماه هم تکرار شد. اما این اتفاق نظر هم نتوانست مانعی بر سر راه تفاسیر مختلف از صلح را بگیرد. (مومنی راد، سیدیان هاشمی، ۱۳۹۵، ص ۸۱) در مورد عبارت «اهداف صلح آمیز» دو تفسیر وجود دارد: حقوقدانان غربی معتقدند که منظور از اهداف صلح آمیز، اهداف غیر تجاوزکارانه^۲ است؛ زیرا هم آمریکا و هم شوروی سابق از همان ابتدا در فضا حضور نظامی داشته اند؛ از این رو، بیان این که صلح آمیز به معنای غیرنظامی است به معنای نادیده گرفتن واقعیات است. دیگر آنکه در طول جنگ سرد، اتحاد جماهیر شوروی سابق و آمریکا از ماهواره های شناسایی و اکتشاف، برای پی بردن فعالیتها و پایگاههای نظامی به منظور سنجیدن میزان قدرت نظامی یکدیگر استفاده می نموده اند. نظریه ی غالب این بود که تنها رفتار تجاوزکارانه، استفاده ی صلح آمیز را نقض میکند. اما برخی از صاحب نظران شرقی، بر این باورند که منظور از اهداف صلح آمیز، اهداف غیرنظامی^۳ است؛ به دلیل آنکه این عبارت، عیناً در معاهده ی قطب جنوب یا اساسنامه ی آژانس بین المللی انرژی اتمی، برای خلع سلاح کامل به کار رفته است. مفهوم عبارت «صلح آمیز» همچنان محل نزاع است. در حال حاضر استفاده

1. peacepalacelibrary.nl

2. www.zaoer.de

3. non-aggressive

4. non-military

ی صلح آمیز از فضای ماورای جو، اگرچه تعهداتی را بر کشورها تحمیل میکند، اما بیانگر ممنوعیتی مطلق برای کلیه ی فعالیتهای نظامی در فضای ماورای جو نیست. (عباسی، رستمی، ۱۳۹۴، ص ۵۱ و ۵۰) هر چند که دبیر کل وقت سازمان ملل متحد اذعان کرده است که فعالیت های نظامی در فضا اجتناب ناپذیر است، با این حال عقیده داشت که منفعت حقیقی در فضا با فعالیت های صلح آمیز به دست می آید که در جهت صلح باشد نه با فعالیت نظامی.^۵ پافشاری بر این دیدگاه تا امروز هم ادامه دارد. برای مثال چین هم جزو کشور هایی است که عقیده دارد فعالیت های صلح آمیز در فضا به معنای غیر نظامی کردن و خلع سلاح است. (مومنی راد، سیدیان هاشمی، ۱۳۹۵، ص ۸۲)

بهره برداری صلح آمیز در فضا

مفهوم صلح

برای فهمیدن اینکه چه فعالیتی صلح آمیز است باید ابتدا به این پرسش پاسخ داد که منظور از صلح چیست. (مومنی راد، سیدیان هاشمی، ۱۳۹۵، ص ۸۳) صلح حالتی است که در آن، جنگ حکمفرما نباشد. بعد از تشکیل سازمان ملل این مفهوم گسترش پیدا کرد و صرفاً فقدان جنگ را به معنای برقراری و تداوم صلح نمیداند بلکه انجام هر عملی که در تعارض با عدالت باشد ممکن است سبب تهدید صلح و نقض آن شود. (اشرفی، ۱۳۹۳، ص ۸۵) صلح یک مفهوم ایستا نیست بلکه یک مفهوم متغیر و پویا می باشد. «صلح» همچون «جنگ» فقط یکی از تبعات سیاست است. با تامل روی اهداف منشور سازمان ملل مشاهده می شود که کل ساختار سازمان ملل بر پایه تلاش در جهت ایجاد قوانین و ساز و کارهای رواج دهنده صلح و جلوگیری از استفاده از نیروی نظامی بنا نهاده شده است. (رضی پور، ۱۳۹۳، ص ۱۱۲).

چه فعالیت هایی در فضا صلح آمیز قلمداد می شوند

در سیزدهمین نشست مجمع عمومی که در سال ۱۹۵۸ برگزار شد، جلسه پرسش و پاسخی را برای بحث پیرامون استفاده صلح آمیز از فضای ماورای جو فراهم آورد. در طول این جلسه از واژه صلح آمیز به عنوان متضاد واژه «نظامی»^۶ استفاده کردند. مجمع عمومی سازمان ملل متحد قطعنامه ۱۳۴۸ را تصویب کرد که هدف مشترک بشریت که فضای ماورای جو تنها می بایست برای مقاصد صلح آمیز بکار گرفته شود را به رسمیت می شناخت. برای بعضی کشور ها واژه صلح آمیز به عنوان «غیر تجاوز کارانه» تفسیر شده است و نه «غیر نظامی»؛ به این معنا که تمام استفاده های نظامی مادامی که مطابق ماده ۲ منشور سازمان ملل متحد باشند مجاز و قانونی هستند. (رضی پور، ۱۳۹۳، ص ۱۱۰ و ۱۱۱) بدیهی است حتی اگر این مسئله درست باشد که منظور از استفاده صلح آمیز از فضا را استفاده غیر تجاوز کارانه و نه لزوماً استفاده غیر نظامی از فضا بدانیم، نمی توان گفت که هر نوع استفاده نظامی از فضا مجاز است. (مومنی راد، سیدیان هاشمی، ۱۳۹۵، ص ۸۵ و ۸۶) ماده ۱ معاهده فضای ماورای جو بیان می دارد: اکتشاف و بهره برداری از فضای ماورای جو از جمله ماه و سایر اجرام آسمانی باید به نفع و مصلحت همه کشور ها باشد و صرفنظر از سطح اقتصادی یا توسعه علمی آنها انجام شود. و باید شامل همه قلمرو بشریت باشد. فضای ماورای جو شامل ماه و دیگر اجرام آسمانی باید از هر نوع تبعیض برای کشور ها آزاد باشد و بر اساس برابری و تطابق با حقوق بین الملل باشد و باید دسترسی آزاد به تمام نواحی اجرام سماوی وجود داشته باشد. باید آزادی تحقیقات علمی در فضا وجود داشته باشد که شامل ماه و سایر اجرام آسمانی می باشد. کشور ها باید همکاری های بین المللی در این چنین تحقیقاتی را کمک و تشویق کنند.^۷ اصل بهره برداری صلح آمیز از فضا در اولین قطعنامه مجمع عمومی سازمان ملل متحد درباره فضا، که در تاریخ ۱۴ نوامبر ۱۹۵۷ صادر گردید، همچنین علاوه بر موافقت نامه منع جزیی و قطعنامه «خلع سلاح عمومی و کامل»، در قطعنامه «مدار بدون بمب» منعکس شده است. (رضی پور، ۱۳۹۳، ص ۱۰۳)

صلح آمیز بودن آبا به معنای استفاده غیر نظامی است

با توجه به قواعد عرفی در تفسیر معاهدات، تفسیر اصطلاح «صلح آمیز» به معنای «غیر نظامی» بیشتر مد نظر قرار می گیرد. همانطور که در ماده ۳۱(۱) «کنوانسیون وین حقوق معاهدات ۱۹۶۹»، این تفسیر به کار رفته است. زیرا عبارات مندرج در معاهده، بایستی با توجه به معانی عادی خود و در چارچوب هدف و منظور معاهده تفسیر شوند.^۸ اولاً، معنی معمولی «صلح آمیز» بر معنی «غیر نظامی» دلالت دارد. ثانیاً، در متن معاهده فضا، در موارد متعددی به واژه «مقاصد صلح آمیز» اشاره شده که به صورت تلویحی منظور «غیر نظامی» است. ثالثاً،

^۵. United nation General assembly, "Provisional verbatim Record Of The Fourteen Hundred And Nin Nineth Plenary Meeting" (UN Doc. A/PV. 1499, December 19, 1966), 72

^۶. Military

^۷. Treaty on principles Governing The Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies

^۸. مراجعه شود به بند ۱۸ رای دیوان بین المللی دادگستری در قضیه کاسکیلی و سدودو(بین بوتسوانا و نامیبیا) در سال ۱۹۹۹ که ماده ۳۱ کنوانسیون معاهدات ۱۹۶۹ وین را، منعکس کننده حقوق عرفی معرفی می کند. به نقل از «محمد رضا حسینی»

برای تفسیر آن میتوان به سایر عهدنامه های با ماهیت مشابه رجوع کرد، همان طور که، رویه دیوان دادگستری بین المللی این امر را اثبات کرده است. (حسینی، ۱۳۹۱، ص ۲۰۵) در ابتدا، جامعه جهانی؛ شامل قدرت های فضایی تاکید داشتند که باید از فضا برای اهداف صلح آمیز استفاده کرد. در ژانویه ۱۹۵۷ حتی قبل از پرتاب کردن اسپوتنیک^{۱۰} سفیر جان لادج^{۱۱} به نمایندگی از ایالت متحده امریکا بیان کرد که با توجه به پیشرفت های آینده امیدوار است که فضای ماورای جو منحصر برای اهداف صلح آمیز و علمی استفاده شود. در اقدامات بعدی برای اینکه فضای ماورای جو منحصر برای اهداف صلح آمیز و علمی و منفعت بشریت استفاده شود اطمینان حاصل کردند. شامل واگذاری مشترک به سازمان ملل متحد در مورد کمیسیون خلع سلاح توسط چهار قدرت غربی.^{۱۱} اما باید اشاره داشت که قواعد استفاده نظامی از فضای ماورای جو نسبت به آنچه که در معاهده قطب پذیرفته شده است بسیار کمتر جاه طلبانه است حتی اگر کمی نظامی باشد. بر طبق OST^{۱۲} فضای ماورای جو به دو قسمت مختلف تقسیم شده است و تا آنجا به فعالیت های نظامی مربوط است که از یک طرف دور تا دور زمین باشد و از طرف دیگر دور تا دور مدار ماه و سایر اجرام آسمانی باشد. حقوق بین الملل عرفی و OST و در حقیقت حقوق بین الملل عمومی استفاده صلح آمیز از فضای ماورای جو را مقرر کرده اند. معنی استفاده صلح آمیز ممکن است بحث برانگیز باشد اما با توجه به شیوه معمول دولت ها سخت است که هر نوع فعالیت نظامی که حتی قرار نیست حتی یک تجاوز شناخته شود ممنوع باشد.^{۱۴}

عرف بهره برداری صلح آمیز

به طور کلی برای آنکه مقررره ای به عنوان یک قاعده حقوق بین الملل عرفی تلقی گردد، دو پیش نیاز لازم است: تکرار عمل حقوقی (عناصر مادی) و اعتقاد راسخ دولت ها مبنی بر اینکه تکرار این عمل ناشی از الزام آور بودن آن است (رضی پور، ۱۳۹۵، ۱۱۷)، (اعتقاد به الزامی بودن، عنصر معنوی). بنابراین عرف بین المللی را می توان چنین تعریف کرد: تکرار اعمال یا رفتار مشابه توسط تابعان حقوق بین الملل که به تدریج در روابط متقابل آنها با یکدیگر جنبه الزامی و قدرت حقوقی پیدا کرده است و در نتیجه، اعتبار و ارزشی برابر با قاعده حقوقی مدون دارد. در پاسخ به این سوال که برای ایجاد عرف، رفتار یا عمل مورد نظر باید چند بار و در چه مدت تکرار شود؟ دیوان بین المللی دادگستری در ۲۰ فوریه ۱۹۶۹ در رای مربوط به قضایای «فلات قاره دریای شمال» اینگونه به این سوال پاسخ داده است: «هر چند عملی که برای مدت زمان کوتاهی جریان داشته، لزوماً و به خودی خود مانعی برای شکل گیری یک قاعده جدید حقوق بین الملل عرفی نیست...، لیکن لازم است که در این مدت زمان کوتاه- هر قدر هم کوتاه باشد- طرز عمل عمومی کشور ها- به ویژه کشورهای ذینفع، متواتر و عملاً یک شکل باشد.» (ضیایی بیگدلی، ۱۳۹۱، ص ۱۵۴ و ۱۵۵) اجماع بر این است که معاهده فضای ماورای جو اقدام به ایجاد یک قانون جدید نکرده و به تدوین اصول موجود حقوق بین الملل عرفی در مورد فضای ماورای جو پرداخته که بیش از این نیز در مصوبات مجمع عمومی سازمان ملل مطرح گشته و به صورت بین المللی مورد قبول واقع شده بودند. در نتیجه به کار بردن «مقاصد صلح آمیز» در معاهده فضای ماورای جو تنها بیان مجدد قاعده بین المللی عرفی موجود در آن زمان می باشد. (رضی پور، ۱۳۹۵، ص ۱۱۷) همانطور که اشاره شد معاهده ماه و حتی سایر معاهدات و موافقت نامه های موجود در زمینه حقوق فضا قواعد عرفی بین المللی را دوباره در متن تکرار کردند و آن ها را به عبارتی در متن معاهده مکتوب کردند، مانند ماده ۳ معاهده اصول حاکم بر فعالیت های کشور ها در کاوش و بهره برداری از فضای ماورای جو از جمله ماه و دیگر اجرام سماوی،^{۱۵} و ماده ۲ و ۳ موافقت نامه حاکم بر فعالیت های کشور ها در ماه و سایر اجرام سماوی، قطعنامه ۳۴/۶۸ مجمع عمومی به تاریخ پنجم دسامبر ۱۹۷۹.^{۱۶}

بهره برداری نظامی از فضای ماورای جو

نظامی سازی فضا به عبارت ساده به معنای استفاده از فضا برای حمایت از عملیات های زمینی، دریایی و هوایی است و به ابزارهایی در حال توسعه برای استقرار در فضا با حمایت زیرساخت زمینی برای استفاده های نظامی نظیر هشدار سریع، مخابرات، فرماندهی و کنترل، سیستم موقعیت یابی، ناوبری و زمان بندی (PNT) و نظارت (سنجش از دور)، و ابزارهای فنی ملی (NTM) اشاره دارد که می تواند برای

^۹ نخستین ماهواره فضایی جهان که توسط اتحاد جماهیر شوروی از پایگاه فضایی بایکونور به مدار زمین پرتاب شد.

^{۱۰} John Lodge

^{۱۱} آمریکا، کانادا، فرانسه، انگلستان، آمریکا، کانادا، فرانسه، انگلستان

^{۱۲} https://www.peacepalacelibrary.nl/ebooks/files/UNIDIR_pdf-art1883.pdf

^{۱۳} outer space treaty:

^{۱۴} European space Agency, page 136

^{۱۵} Treaty on principles Governing The Activities Of States in the Exploration and Use of Outer Space, including The Moon and Other Celestial Bodies

^{۱۶} Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies

اهداف راستی‌آزمایی و نظارتی و اطلاعاتی استفاده شود. این امر به بهبود فرماندهی، کنترل و ارتباطات، نظارت راهبردی و مبارزاتی و هدف‌گیری تسلیحاتی کمک کند.^{۱۷} استفاده نظامی از فضای ماورای جو از زمان آغاز دوران فضا به عنوان یک بخش اصلی از فعالیت‌های فضایی مورد تفکر و رسیدگی قرار گرفته است. به طور کلی، برای حفظ امنیت در فضا فعالیت‌های نظامی در فضای ماورای جو ممنوع شده است. استفاده نظامی کارکنان برای تحقیقات علمی یا برای هر اهداف دیگر صلح‌آمیز، نباید ممنوع باشد. (طبق ماده ۴ معاهده فضای ماورای جو). این امر مهم است که عدم استفاده از سلاح‌های هسته‌ای و یا سایر ابزار و یا وسایلی که مستعد برای کشتار جمعی هستند را با تعهد قراردادی مربوط به سلاح‌ها و استفاده از موشک‌های مسلح بالستیک در فضا محقق کرد. (Saiful islam, 2018, 9, 235-254) نظامی کردن فضای ماورای جو یک شرایط بالقوه‌ای را ایجاد می‌کند برای بی‌ثبات ساختن روابط میان کشورها که در نتیجه باعث کاهش امنیت در جهان میشود. (Stephenson Kuplic, 2013, 1142) بر طبق ماده ۴ معاهده فضای ماورای جو، کشورها از قرار دادن هر نوع شیء حامل سلاح‌های هسته‌ای، کشتار جمعی و نصب چنین سلاح‌هایی بر روی اجرام آسمانی، یا قرار دادن این گونه سلاح‌ها در فضای خارج از جو و مدار اطراف زمین منع شده‌اند. معاهده مذکور، هیچگونه سلاح دیگری را به غیر از موارد مذکور مورد اشاره قرار نمیدهد. در نتیجه در این معاهده، استقرار موشک‌ها و راکت‌های بالستیک ممنوع نشده‌اند. همچنین در خصوص اعمال این اصل در معاهده فضای ماورای جو، میان فضای ماورای جو به طور اخص و دیگر کرات آسمانی مانند (کره‌ی ماه) تفاوت‌هایی به چشم می‌خورد. بدین نحو که عهدنامه‌ی مذکور ایجاد استحکامات، تاسیسات نظامی، آزمایش‌های سلاح‌های مختلف و اجرای هرگونه عملیات نظامی را در کرات آسمانی منع کرده است، اما در مورد فضای ماورای جو به معنای اخص کلمه، الزام به بهره‌برداری مسالمت‌آمیز با توجه به مفاد این معاهده هنوز قطعی و کامل نیست زیرا قرار دادن سفینه‌های حامل سلاح‌های هسته‌ای یا دیگر سلاح‌هایی که قدرت تخریبی عظیم دارند، منع شده اما در مورد سلاح‌های دیگر مانند سلاح‌های کلاسیک چیزی گفته نشده است. (عباسی، رستمی، ۵۱، ۱۳۹۴ و ۵۲) سرگرد رابرت رامی^{۱۸} فعالیت‌های نظامی غیر ممنوعه در فضا را شامل موارد زیر می‌داند:

(۱) استفاده از کارکنان نظامی

(۲) استفاده از سنسورهای فضایی برای حمایت از جنگ و دیگر فعالیت‌های نظامی

(۳) استفاده از ارتباطات فضایی، سامانه‌های ناوبری و اب و هوایی برای جنگ و دیگر فعالیت‌های نظامی

(۴) استقرار و استفاده غیر تجاوز کارانه از سلاح‌های هسته‌ای فضایی متعارف

(۵) انتقال سلاح‌های هسته‌ای و دیگر سلاح‌های کشتار جمعه در مدارها

مسئله دیگری که باعث شده تا عده‌ای فعالیت‌های نظامی در فضا را ممنوع ندانند مسئله دفاع مشروع است. از نظر یکی از این افراد، از آنجایی که طبق ماده ۵۱ منشور ملل متحد دفاع مشروع حق ذاتی دولت‌ها شمرده شده در نتیجه می‌توان حتی در فضا هم متوسل به دفاع مشروع شد و بدیهی است این کار بدون توسل به نیروی نظامی امکان‌پذیر نباشد. (مومنی راد، سیدیان هاشمی، ۸۲، ۱۳۹۵ و ۸۳)

دفاع مشروع در فضای ماورای جو

در مورد اینکه دفاع مشروع تا چه حوزه‌ای می‌تواند وجود داشته باشد و همچنان صلح‌آمیز تلقی گردد، اختلاف نظر عمیقی وجود دارد. (رضی پور، ۱۹، ۱۳۹۵) به عبارتی کلیه الزامات و حق دفاع مشروع در فضای ماورای جو از جمله ماه و سایر اجرام آسمانی جاری است. با این حال این تردید وجود دارد که آیا حق دفاع از اشخاص و تجهیزات فضایی که در خارج از قلمرو سرزمینی کشورهای متبوع و ثبت‌کننده اشیاء فضایی قابل گسترش است؟^{۱۹} برای پاسخ به این پرسش میتوان استدلال کرد که، حمایت از امکانات و تجهیزات فضایی ثبت شده در صورتی امکان‌پذیر است که این تجهیزات، در داخل محدوده‌ای قرار گرفته باشند و دولت متبوع می‌تواند صلاحیت خود را نسبت به آنها اعمال کند.^{۲۰} برخی از علمای حقوق معتقدند که دفاع مشروع در فضا و «اجرام آسمانی» قابل اعمال نیست و هرگونه استدلالی از جمله وجود تاسیسات نظامی «غیر تهاجمی» در اجرام آسمانی در راستای دفاع مشروع نمیتواند، قابل قبول باشد. چرا که، غیر نظامی سازی اجرام آسمانی، اقدامی جمعی است و در راستای جلوگیری از تهدید صلح منطبق بر منشور است. (حسینی، ۲۰۲، ۱۳۹۱ و ۲۰۳)

از دیدگاه حقوقی بکارگیری و استقرار سلاح در فضا به منظور حفظ منافع ملی دولت‌ها و در راستای اجرای اصل «دفاع مشروع» که مستلزم کاربرد سلاح هسته‌ای یا سلاح‌های کشتار جمعی نباشد، مجاز تلقی میشوند. اما این لزوماً به این معنا نیست که توسل به هر نوع

^{۱۷}. <http://www.scfr.ir/fa>

^{۱۸}. Major Robert Ramey

^{۱۹}. دفاع جمعی از خود اجازه چنین عملی را خواهد داد چرا که از متن ماده ۵۱ منشور مستفاد می‌شود. (به نقل از محمد رضا حسینی).

^{۲۰}. ماده ۸ معاهده فضا و کنوانسیون ثبت ۱۹۷۵، مقرر می‌دارند هرگونه شیء فضایی ساخته دست بشر باید توسط دولت پرتاب‌کننده به ثبت برسد. (به نقل از محمد رضا

حسینی).

تسلیمات فضاپایه به موجب حقوق فضا مشروع تلقی می شود بلکه، صرفاً استفاده های «دفاعی» از فضای ماورای جو ممنوع نیست، برای مثال اگر سامانه های فضایی ضوابط مندرج در کنوانسیون های ژنو(اصل تفکیک، ضرورت، تناسب و حفاظت از محیط زیست) و الزامات حقوقی منشور را رعایت نکنند، اقدامات تلافی جویانه علیه آنها مجاز است و می توانند مورد حمله واقع شوند.(حسینی، ۲۰۱۵، ۱۳۹۱) منشور ملل متحد و معاهده فضای ماورای جو تاحدودی راهنمایی هایی را در خصوص نظامی ساختن فضای ماورای جو و چگونگی ارتباط آن با مفهوم دفاع مشروع بر طبق حقوق بین الملل مقرر کرده است. که اولاً استفاده نظامی توسط دولت ها طبق ماده ۴ منشور ملل متحد ممنوع می باشد. این ممنوعیت به عنوان یک التزام و تعهدی بین المللی در نظر گرفته شده است و به عبارتی به عنوان قواعد آمره شناخته شده است. بنابراین برای همه کشور ها به عنوان یک اصل عرفی الزام آور می باشد. استثنایی بر حالت کلی وجود دارد و وجود که با اجازه شورای امنیت سازمان ملل متحد می شود اقدامات نظامی و سایر اقدامات قهری را در اعمال قانونی حق دفاع مشروع انجام داد. دیوان بین المللی دادگستری اتفاقاً تصمیم گرفتند که: تهدید به زور یا استفاده از سلاح های هسته ای باید با مقررات حقوق بین الملل در درگیری های مسلحانه متناسب باشد. به خصوص آن اصول و قوانینی که مربوط به حقوق بشر دوستانه بین المللی و همچنین تکالیف خاصی می باشد، که طبق معاهدات بر عهده گرفته شده است که صریحاً دارد با سلاح های هسته ای مقابله می کند. این بنیانه توسط دیوان دلالت ضمنی دارد بر اینکه تهدید یا استفاده از سلاح های هسته ای در فضای ماورای جو(حتی در مورد دفاع مشروع) متناسب نیست با توجه به آنچه که در ماده ۴ معاهده فضای ماورای جو صریحاً استفاده از سلاح های هسته ای در فضای ماورای جو را ممنوع اعلام کرده است.^{۲۱}

جایگاه حقوق بین الملل بشردوستانه در حقوق فضا

حقوق بین الملل بشردوستانه تاریخی ترین و قدیمی ترین بخش حقوق بین الملل است بنابراین شکل گیری آن به صورت امروزی متأثر از وقایع و رویدادهای تاریخی است. هدف اولیه حقوق بین الملل بشردوستانه، کاهش پیامدهای ناگوار و تلخ جنگ بود اما با مرور زمان مفهوم آن در جهت احترام به شأن و منزلت و کرامت والای بشر در میان مخاصمه و حتی بعد از آن و نیز مجازات ناقضین قواعد بنیادین و اساسی حقوق بین المللی بشردوستانه گسترش یافت. بدیهی است که در زمان مخاصمات مسلحانه خشونت علیه افراد زیاد می شود و حقوقشان بشدت نقض می گردد. بنابراین احترام به شأن و منزلت افراد و حمایت از آنها در چنین وضعیتی یک تعهد اولیّه و اساسی حقوق بین الملل بشردوستانه است و باید از سوی طرفین مخاصمه رعایت گردد. در واقع این حقوق، حقوقی حمایتی است، حمایت از افراد - چه نظامی و چه غیرنظامی - و کرامت آنها در زمان مخاصمات مسلحانه.^{۲۲} اصول حقوق بشر دوستانه بین المللی یا حقوق در جنگ، در طول زمان با توافق تدریجی جامعه بین المللی مبنی بر اینکه باید محدودیت های قانونی مشخصی وجود داشته باشد که قابل اعمال بر مخاصمات مسلحانه باشد، به وجود آمده اند. گرچه «جنگ» توسط پیمان کلوگ-بریان غیر قانونی اعلام شده، ولی مخاصمات مسلحانه هنوز ادامه داشته و پیچیده تر شده است.(رضی پور، ۲۴۸، ۱۳۹۵) باید اذعان داشت که هیچ منبع معاهده ای یا عرفی وجود ندارد که اصول خاص حقوق در جنگ را برای نبردهای فضایی تعیین کند. تنها نکته در مورد کاربرد قوانین جنگ برای عملیات نظامی فضایی مربوط به موردی است که در کنفرانس دیپلماتیک لاهه به عنوان «شرط مارتنز» شناخته شده است که این شرط بدین شکل است: تا زمانی که مجموعه قانونی کاملتر از قوانین جنگی وضع شود، کشورهای عضو این سند موافقت مینمایند افراد عادی و طرفین متخاصم تحت حمایت و اقتدار اصول کلی حقوق بین الملل، که از عرف بین المللی در میان ملل متمدن و اصول انسانیت و اصول وجدان عمومی ناشی میشود، خواهند بود این بند در مقدمه کنوانسیون دوم ۱۸۹۹ و کنوانسیون چهارم ۱۹۰۷ گنجانده شده است. این شرط با قصد تکمیل قوانین محدود کننده در هر دو کنفرانس در چندین سند حقوق مخاصمات مسلحانه ظاهر می شود. رویه قضایی دیوان نورنبرگ، عملکرد دیوان بین المللی دادگستری، فعالیت نهاد های حقوق بشری و انواع متعددی از اسناد و معاهدات مرتبط، همگی مبین مقبولیت جهانی و پذیرش عام شرط مارتنز در سطح بین المللی است. وجود دکتترین تعریف شده در شرط مارتنز به طور خاص برای مخاصمات مسلحانه فضایی به عنوان خلاقانه ترین نوع نبرد از نظر تکنولوژیک مهم به نظر میرسد، چراکه این دکتترین به صورتی پویا، به طور ضمنی پیشبینی نیاز به کنترل ابزار و روش های نبرد گسترش یافته از طریق پیشرفت های تکنولوژیک را در نظر دارد و بدون توجه به این که چه ابزار یا روش جدیدی ایجاد خواهد شد، ناشی «حقوق بین الملل» اصول و قوانین مخاصمات مسلحانه را تابع از عرفهای منتج از اصول انسانیت و وجدان عمومی میدانند.(رضی پور، ۵۱، ۱۳۹۰) با وجود این ماده ۴ معاهده فضای ماورای جو بیان می دارد: کشور های طرف این معاهده متعهد می شوند که از قرار دادن هرگونه شیء حامل سلاح هسته ای و یا هر نوع سلاح کشتار جمعی دیگر در مدار اطراف زمین و نصب چنین سلاحی در اجرام سماوی دیگر یا استقرار چنین سلاحی در فضای ماورای جو به هر نحو دیگر اجتناب ورزند. و تمام کشور های عضو معاهده از ماه و دیگر اجرام سماوی تنها برای اهداف صلح جویانه باید استفاده نمایند. تاسیس

²¹ .: <http://www.law.upenn.edu/live/files/7811-Kealotswethe-rule-of-law-in-outer-spacepdf>

²² .ensani.ir/fa/article/field/439/

پایگاه ها، تاسیسات و استحکامات نظامی، آزمایش هرگونه سلاح و اجرای رزمایش های نظامی بر روی اجرام سماوی باید ممنوع شود. استفاده از کادر نظامی برای تحقیقات علمی یا اهداف مسالمت آمیز دیگر ممنوع نخواهد بود. همچنین استفاده از هرگونه تجهیزات یا امکانات ضروری برای کاوش مسالمت آمیز در ماه و دیگر اجرام سماوی ممنوع نخواهد بود. (ماده ۴ معاهده فضای ماورای جو)

نتیجه گیری

جامعه ملل از اینکه فضای ماورای جو هنوز نظامی نشده، خوشحال می باشد. اما متاسفانه نظامی شدن فضا که امری بسیار مهم می باشد، محتمل است. اگرچه استفاده نظامی «دفاعی» از فضای ماورای جو با استفاده از سلاح های متعارف ممنوع نیست، اما به طور کلی انجام فعالیت های نظامی با سلاح های هسته ای در فضا، حتی اگر ذاتا «دفاعی» باشند، ممنوع است. همچنین استفاده انحصاری از فضا صرفا برای مقاصد صلح آمیز ممنوع است، زیرا موجب محدود کردن حق دولت ها در مورد دفاع از خویش می باشد که در ماده ۵۱ منشور سازمان ملل تضمین شده است. از دیدگاه حقوقی بکارگیری و استقرار سلاح در فضا به منظور حفظ منافع ملی دولت ها و که مستلزم کاربرد سلاح هسته ای یا سلاح های کشتار «دفاع مشروع» در راستای اجرای اصل جمعی نباشد، مجاز تلقی می شوند. فضای ماورای جو یک فرصت عالی استفاده مشترک همه کشورها است. و همینطور که این ناحیه باید در صلح و خارج از محدوده جنگ و ستیز باقی بماند. و بهتر است کشورها از فضای ماورای جو به منظور صلح آمیز استفاده کنند. و منظور کاوش و فعالیت های علمی و بهره برداری از فضا به نفع آحاد بشریت است. مشروعیت حفاظت از منابع فضا از چپاول، کارشکنی یا تصرف آشکار آن منابع ممکن است حضور بعضی نیروهای نظامی در فضا را لازم کند. اگرچه این حضور نظامی نباید موجب پشیمانی سرمایه گذاران شود. همانطور که پیشتر ذکر شد دو دیدگاه مختلف در زمینه استفاده از فضا وجود دارد، که عده ای طرفدار این حضور نظامی در فضا هستند با این استدلال که صرف حضور نظامی در فضا ممنوع نیست بلکه لازم هم هست اما این حضور نظامی باید غیر تجاوزکارانه باشد و به عقیده عده دیگری هم فضا باید عاری از حضور نظامی باشد. اما با توجه به رویکرد همیشگی دولت ها نمیتوان فضا را عاری از حضور نظامی دانست، همانطور که معاهدات موجود در زمینه حقوق فضا هم حضور نظامی را ممنوع نکرده اند بلکه محدودیت هایی را فقط برای حضور نظامی در فضا مقرر کرده اند که میتوان این نتیجه را گرفت که حضور نظامی در فضا اجتناب ناپذیر است اما این حضور نباید موجب تسلیحاتی شدن فضا و به وجود آمدن مسابقه تسلیحاتی میان کشورها شود و فضا را تبدیل به منطقه ای جنگی و نظامی کند. اگرچه که دنیا از حفظ فضای ماورای جو برای اهداف صلح آمیز ناکام مانده است و به عبارتی نظامی شدن فضای ماورای جو از زمان پیدایش دوران فضا آغاز شده است و به عبارتی عملی بی بازگشت است.

منابع و مراجع

- [۱] صادقی، مرتضی؛ رئیسی، لیلا. (۱۳۹۷). فعالیت های تجاری در فضای ماورای جو توسط بخش خصوصی از منظر حقوق فضا. فصلنامه تحقیقات حقوق خصوصی و کیفری، شماره ۳۵.
- [۲] رستمی، مرتضی. (۱۳۹۳). فضای ماورای جو به عنوان میراث مشترک بشریت. انتشارات خرسندی، چاپ اول.
- [۳] حسینی، محمد رضا. (۱۳۹۱). بررسی هنجار های حقوقی در زمینه ممنوعیت تسلیحات فضا پایه. فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، شماره ۳۸.
- [۴] شکوری حسن آبادی، بابک. (۱۳۹۰). امنیت در فضای ماورای جو از دیدگاه حقوق بین الملل فضا. دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، پایان نامه کارشناسی ارشد.
- [۵] مومنی راد، احمد؛ سیدیان هاشمی، سروش. (۱۳۹۵). حقوق بین الملل فضا. انتشارات خرسندی، چاپ اول.
- [۶] نواده توپچی، حسین. (۱۳۸۷). رژیم حقوقی فضای ماورای جو زمین و چالش های پیش روی آن. مجله راهبرد، شماره ۴۶.
- [۷] عباسی، بیژن؛ رستمی، مرتضی. (۱۳۹۴). ابعاد حقوقی میراث مشترک بشریت در فضای ماورای جو. مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، دوره ۷، شماره ۲.
- [۸] اشرفی، داریوش. (۱۳۹۳). تفسیر جدید از صلح و امنیت بین المللی و تاثیر آن بر مفهوم حاکمیت ملی. فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، سال پانزدهم، شماره ۴۲.
- [۹] رضی پور، فریبا. (۱۳۹۳). حقوق بین الملل و بهره برداری نظام از فضای ماورای جو، انتشارات خرسندی، چاپ اول.
- [۱۰] ضیایی بیگدلی، محمد رضا. (۱۳۹۱). حقوق بین الملل عمومی. انتشارات گنج دانش، چاپ چهل و دوم.
- [۱۱] رضی پور، فریبا؛ نجفی اسفاد، مرتضی. (۱۳۹۰). حقوق بین الملل بشر دوستانه و بره برداری نظامی از فضای ماورای ج. فصلنامه علمی-پژوهشی علوم و فناوری فضایی، ش ۴۳.
- [12] United nation General assembly, "Provisional verbatim Record Of The Fourteen Hundred And Ninety Ninth Plenary Meeting" (UN Doc. A/PV. 1499, December 19, 1966), 72.
- [13] Treaty on principles Governing The Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies.
- [14] Kerrest, A. (2003). Outer space as International space: Lessons From Antarctica France and European centre for space law. European space Agency. Journal of science Diplomacy, page 136
- [15] Treaty on principles Governing The Activities Of States in the Exploration and Use of Outer Space, including The Moon and Other Celestial Bodies.
- [16] Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies
- [17] Saiful Islam, M. (2018). The sustainable Use of outer space: Complications and legal challenges to the peaceful uses and benefit of humankind. Journal of scientific research publishing, Beijing law review, 9, 235-254
- [18] Kuplic, B. S. (2014). The Weaponization of Outer Space: Preventing an Extraterrestrial Arms Race. North Carolina Journal of International Law and Commercial Regulation. 39 (4), 1142
- [19] https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&ei=g3hpXJnFOcbGwQLmmZCYDw&q=تعریف+حقوق+بین+الملل+بشر+دوستانه&fgs_l=psy-ab.3..0.120945.122683..123081...0.0..0.164.931.0j6.....0....1..gws-wiz.....0i71j35i304i39j0i7i30j0i13j0i8i7i30j0i13i30.jLjHoaPfPi0 : pajohe.ir
- [20] [تعریف+حقوق+بین+الملل+بشر+دوستانه&fgs_l=psy-ab.3..0.120945.122683..123081...0.0..0.164.931.0j6.....0....1..gws-wiz.....0i71j35i304i39j0i7i30j0i13j0i8i7i30j0i13i30.jLjHoaPfPi0 : pajohe.ir](https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&ei=g3hpXJnFOcbGwQLmmZCYDw&q=تعریف+حقوق+بین+الملل+بشر+دوستانه&fgs_l=psy-ab.3..0.120945.122683..123081...0.0..0.164.931.0j6.....0....1..gws-wiz.....0i71j35i304i39j0i7i30j0i13j0i8i7i30j0i13i30.jLjHoaPfPi0 : pajohe.ir)
- [21] <http://www.ensani.ir/fa/article/field/439> /حقوق-بشر-دوستانه-و-مخاصمات-بین-المللی
- [22] Ichou kealotswe-Matlou, The rule Of Law In Outer Space-A Call For International Cooperation : <http://www.law.upenn.edu/live/files/7811-Kealotswethe-rule-of-law-in-outer-spacepdf>
- [23] https://www.peacepalacelibrary.nl/ebooks/files/UNIDIR_pdf-art1883.pdf
- [24] www.zaer.de/45_1985_3_k_497_526.pdf---zaoerv.de
- [25] [Http://www.peacepalacelibrary.nl/ebooks/files/UNIDIR_pdf-art1883.pdf](http://www.peacepalacelibrary.nl/ebooks/files/UNIDIR_pdf-art1883.pdf)